

יונתן לוי

סמים ורומנטיקנים גרמנים במאה ה-19

בשנת 1993 פרסם השבועון צירכר ווכנציטונג (Zürcher Wochenzeitung) כתב יד אבוד, שיוחס לגתה, בו תוארה פגישה בינו לבין שילר ועוד שלושה סטודנטים ביינה ב-1797. לפי התיאור, הוציא אחד הסטודנטים פרחי קנביס מכיסו. לאחר שפיטם את מקטרתו הציע את הסם לשאר החבורה, שנענתה ועישנה בתורים. בשנת 1994 נקנה הסיפור על ידי הציית (Die Zeit) ופורסם שוב ב-2000 בדר שפיגל. כה רבה היתה התלהבותם של העיתונים שהם מצאו תיעוד של גתה מסטול עד שהעורכים קיבלו את המסמך כאמת לאמיתה, ולא בדקו את המקור כלל.

לא רק עיתונאים הלכו שולל אחר תיאור חווית הסמים של המשוררים הגדולים, אלא גם חוקר ספרות אמריקאי, שאמנם נזהר בלשונו, אך בכל זאת הכתיר את כתב היד כתיאור הספרותי הראשון של המאנצ'יס (אותו רעב בלתי נשלט שנגרם אחר עישון חשיש או מריחואנה). חודש לאחר הפרסום בשפיגל, גילה קונסטנטין זייבט, אחד מעורכי העיתון השוויצרי, את האמת. כתב היד "האבוד" חובר על ידו כפיליטון ואינו אלא פרודיה על תיאורי חוויות סמים. הרעב הפשוט לסנסציה, יחד עם החיפוש הקדחתני אחר רומנטיקן גרמני על סמים עיוור את עיני החוקר האמריקאי וגרם מבוכה רבה לשבועון הגרמני המכובד.

הסיפור מקפל בתוכו במובלע עניין שעד כה נזנח: מדוע רומנטיקנים גרמנים נמנעו מכתובה על חווית השימוש בסמים? התשובה המידית והשגויה היא שלא היתה נגישות לסמים בתקופה. אבל כפי שאראה בהמשך, אין זה נכון כלל ועיקר. האופיום, ויותר מאוחר המורפין, כיכבו בבתי המרקחת הגרמניים, וניתנו לציבור ביד חופשית על ידי רופאים ופסאודו רופאים. אם התשובה המידית נשללת, צריך לפנות לספרות הרומנטית של תחילת המאה ה-19, והיא, על פי רוב, נחשבת לזרם הספרותי שהוציא את דיבת הסמים. הרומנטיקנים - אם בכוונה ואם לאו- הפכו את הסמים מתרופות שאמנם היו לעתים רעילות בשימוש לא ראוי, לחומרים

המפתים את האדם ופותחים בפניו עולם חדש ומסוכן. עם הזמן עולם זה נתפש על ידי הקוראים כמושחת, מנוון ופילי. *

על כן אדון בקצרה על ההבנה הרומנטית של סמים על ידי רומנטיקנים אנגלים (להבדיל מההבנה הקלאסית) ולאורה אנסה לבדוק אם אכן היה הליך דומה אצל הרומנטיקנים גרמנים. חשוב מאוד לציין: על הקורא לפתח רגישות רבה לגבי סמים ולהבדיל בין תיאור השימוש בסמים כתרופה או כחומר מרדים, לתאור חווית הסמים שפותחת תודעה חדשה. כמו כן, על הקורא להבין כי מאמר זה אינו מבקש להגדיר את הרומנטיקה באירופה או לדון בה לעומק, אלא רק לסמן את השימוש הרומנטי בסמים כדימוי, ולהצביע על העדרו בספרות הגרמנית. *

* * *

סופרים ומשוררים אנגלים וצרפתים רבים שיבצו אבסינת, אופיום וחשיש בכתיבתם כמטפורה לניוון החברה בתחילת המאה ה-19 ובאמצעה. אחדים, במיוחד רומנטיקנים ויותר מאוחר אימפרסיוניסטים צרפתים, הפכו את הניוון לסגנון חיים והסמים הפכו לחלק בלתי נפרד מחייהם, לא רק כסמן דקדנטי, אלא גם ככלי המאפשר להרחיב את תפיסת האדם וגילוי עצמי. רומנטיקנים מהוגנים מאנגליה גם צרכו וכתבו על סמים, כמו סמואל טיילור קולרידג (1772-1844) שכתב את שירו 'קובלה חאן' אחרי "חיזיון מחלום" שנוצר משימוש באופיום בסתיו 1797;¹ תומאס דה קווינסי (1785 - 1859) שכתב את וידויו בעילום שם על אכילת אופיום בשנת 1821 וסיפר לקוראיו על הסבל ועל חלומותיו המופלאים שנגרמו מהסם², והלורד ביירון (1788 - 1824) שנטל אופיום, ופרסם את 'דון חואן' בשנת 1824 כשהוא מתאר את הסם כחומר לצעירים שקראו

¹ Samuel Taylor Coleridge, "Kubla Khan or, a Vision in a Dream, a Fragment," (1816)

ראה את כתב היד המקורי ב-

etext.lib.virginia.edu/stc/Coleridge/poems/Kubla_Khan.html

שאלת השפעת האופיום על חיי קולרידג 'עוד נמצאת פתוחה. ראה,

Paul Youngquist, "Rehabilitating Coleridge: Poetry, Philosophy, Excess," *ELH*, 66/4, (1999): 885 – 909.

² Thomas de Quincey, *Confessions of an English Opium-Eater* (London, 1997 [1821 – 1822]).

יותר מדי.³

החידוש בכתיבה של דה קווינסי ושאר הרומנטיקנים האנגלים אינו חבוי בתאורי האופיום או תופעותיו, מאחר שרבים עשו זאת לפנייהם, אלא במשמעויות החדשות שיחסו לסם. דה קווינסי האניש את הסם וכתב "אופיום! הסוכן האיום של הנאה וכאב!"⁴. בסיפורו שולבו חלומות מופלאים ונוראים מהמזרח, שהיו גדושי בלהה גופנית, מוסרית ורוחנית.

בחיבור, דה קווינסי, אדם ממעמד מכובד ובעל השכלה אוניברסיטאית, הודה בכך שאינו יכול היה לשלוט בתשוקתו לאופיום. כך הוא חשף לפני הציבור את חולשותיו האישיות כמו גם אלו של מעמד שלם. במרוצת השנים החלה להצטייר החולשה הזו כמנוונת ופסולה. בעיני דורות מאוחרים יותר נתפסו הרומנטיות והניוון מסמים כמקשה אחת, ורבים ממתנגדי הסמים ציטטו מכתביו של דה קווינסי על מנת להזהיר את הציבור מפני סכנות הסם, למרות שלמעשה צעירים רבים התפתו מתיאורי החלומות של דה קווינסי וניסו אופיום וסמים אחרים.⁵

בעיני מבקרי ספרות רבים היום ובעבר, כה הדוק הוא השילוב בין סמים לרומנטיקה, עד כי האחד אינו יכול היה להתקיים ללא השני.⁶ בשנת 1934 פרסם מאיר אברמס, תלמיד מאוניברסיטת הארווארד, חיבור בו טען כי רומנטיקנים אנגלים רבים חלקו לא רק את עצם הכתיבה על האופיום, אלא גם את עולם הדימויים שאכלס את חוויותיהם. אברמס הוסיף אף הגדיל ואמר: חווית האופיום למעשה הכתיבה את סגנונם הספרותי.⁷ תיזה זו, ששמרה על מעמד של הנחת יסוד מקובלת כ-20 שנה, ואף הוחלה על כל הרומנטיקנים, זכתה לביקורת בשנות החמישים בטענה כי לסמים לא היתה השפעה כלל על כתיבת הרומנטיקנים. בכך חוקרי הספרות התעלמו מעדויות המחברים עצמם שהיללו את הסם כמקור להשראה.

³ Lord (George Gordon) Byron, "Don Juan" (1824), 4/19.

⁴ de Quincey, *Confessions of an English Opium-Eater*, 177.

⁵ Julian North, "The Opium-Eater as a Criminal in Victorian Writing" J. B. Bullen (ed.), *Writing and Victorianism* (London, 1997) 120 – 136.

⁶ Jad Adams, *Hideous Absinthe: A History of the Devil in a Bottle* (Madison, 2004); Richard Davenport-Hines, *The Pursuit of Oblivion: A Social History of Drugs* (London, 2001), 35, 41 – 46, 61 – 66; Boon, *The Road of Excess*, 5 – 7.

⁷ Meyer Howard Abrams, *The Milk of Paradise: The Effect of Opium Visions on the Works of De Quincey, Crabbe, Francis Thompson and Coleridge* (Cambridge, MA., 1934).

לא מפתיע אם כן, שטענה זו לא החזיקה מעמד, ובסוף שנות השישים הציעה חוקרת הספרות אלתאה הייטר פתרון ביניים. אמנם כל יוצר התאפיין בסגנון שונה, כפי שכל מחבר בא מרקע חברתי שונה; עם זאת, ניתן לזהות כמה קווי דימיון בין הרומנטיקנים משתמשי האופיום: על כולם השפיע הסם, אולם תגובותיהם היו שונות מאדם לאדם. בעוד חושיו של האחד התחדדו מן השימוש בסם, הרי שהאחר שותק ונותק מעולם המציאות.⁸ ברור אם כך שהיו יחסי גומלין בין סמים - האופיום בראשם - לסופרי הרומנטיקה האנגלית: הסמים השפיעו על הכותבים, והם מצדם השפיעו על תפישת הסמים בכתביהם ואולי גם על קוראיהם.

* * *

החיפוש אחר חווית הסמים ברומנטיקה הגרמנית אינו קל. הניסיון להוכיח שדבר מה לא התרחש בעבר קשה עשרות מונים מאשר ההוכחה שדבר כלשהו אכן קרה. מלבד כמה יוצאי דופן, רומנטיקנים גרמנים לא גילו עניין בסמים, ואם אכן צרכו סמים, מיעטו לכתוב על התנסותם. רק לקראת שני העשורים האחרונים של המאה ה-19 סופרים גרמנים החלו לכתוב על סמים כאמצעי המאפשר גילוי עצמי חדש, או מפתח לצהר נסתר בנפש האדם, אבל קשה ליחסם לזרם הרומנטי.

איני מתיימר להתחקות אחר התנועה הרומנטית הגרמנית כולה או לטעון שאף רומנטיקן גרמני לא כתב על סמים; אלא ברצוני להצביע על כך שבכל הנוגע ליחס לסמים, שונה הכתיבה הגרמנית בתכלית מזו של האנגלים. הגרמנים, אם כתבו על סמים, עשו כן תוך שימוש בתבניות שהיו שמורות לסמים במשך אלפי שנים, ולכן האופיום הופיע בכתביהם רק כתרופה או רעל, כמרדים או כמשכר. האופיום, או כל סם אחר, לא שימש את הסופרים והמשוררים הגרמנים כפתח לתודעה חדשה. הם לא השתמשו בסמים כדי להביט בעולמות חדשים מחושך לאור כפי

⁸ Youngquist, "Rehabilitating Coleridge: Poetry, Philosophy, Excess," 885 – 909; Alethea Hayter, *Opium and the Romantic Imagination* (London, 1968), 13, 331 – 341.

שנהוג לחשוב על ספרות הרומנטית. עד כדי כך נעדרה חווית הסמים מהספרות הגרמנית שהמבקר הספרות בן המאה ה-19 יוהן וילהלם אפל אף התגאה בכך שהספרות בשפת אמו לא נזקקה לרדידות המוסרית הצרפתית שנבעה מסמים.⁹

סמים ורומנטיקנים משתלבים אלה באלה, עד שקשה להאמין שהמחברים הגרמנים לא כתבו על סמים, גם אם בילו מעט תחת השפעתם. כך, לדוגמא, פרידריך הלדרלין (1770-1843), משורר שהקורא המודרני אולי יצפה למצוא תיאורי סמים בכתביו וזאת מכיון שכתב על "ההתמכרות לאל" ולצורך "האדם לאחידות",¹⁰ נמנע מלעשות כן. המשורר א. ת. ו. הופמאן (1776 - 1822) מחבר "מפצח האגוזים", לא כתב מילה על סמים, וזאת למרות דימוי הפנטסטיים שחוקרים רבים ניסו לשייך לשימוש בחומרים משכרים.¹¹ מקרה הופמאן מעניין מכיוון שמניחים שנטל בסמים, אבל ללא סימוכין.¹² כתביו אכן השפיעו על מחברים כמו ז'ראר דה נרוואל הצרפתי וגיאורג טרקל האוסטרי - שני מכורים ידועים בני המאה ה-19 - שנתנו לחוויותיהם להשפיע על כתיבתם.¹³ כל זאת מבלי שכתביו של הופמאן הזכירו סמים ולו במילה או בתו.

אם בוחנים את חייהם הפרטיים שני רומנטיקנים גרמנים אחרים: האחים פרידריך ואוגוסט-וילהלם שלגל, ממנהיגי התנועה הרומנטית הגרמנית בין המאות ה-18 וה-19 לוכדת את תשומת הלב עובדה מעניינת. אמנם השניים לא כתבו על סמים, אבל קרולינה מיכאליס (1763 - 1809), אשתו הראשונה של אוגוסט-וילהלם, טופלה באופיום על ידי בעלה השלישי, הפילוסוף פרידריך שלינג (1775 - 1854). יש הטוענים - למרות שייתכן שמדובר רק על רכילות הסטורית חסרת בסיס - כי שלינג לא רק היה אחראי לאספקת האופיום של אשתו, אלא גם

⁹ Johann Wilhelm Appell, *Die Ritter-, Räuber- und Schauerromantik. Zur Geschichte der deutschen Unterhaltungsliteratur* (1859) in Stephan Resch, "We'll Never Stop Living This Way," *Drugs in German Literature from 1945 to the Present*, *AUMLA: Journal of Australasian University of Modern Language Association* (May, 2008), 81 - 99.

¹⁰ Friedrich Hölderlin, "Wurzel alles Übels," (1798 - 1800)

¹¹ David Lenson, *On Drugs* (Minneapolis, 1995), p. 99.

¹² Eric Sams, "E. T. A. Hoffmann, 1776 - 1822," *The Musical Times*, vol. 117/1595 (1976), 29 - 32.

¹³ J. Stinchcombe, "Trakl's 'Elis' Poems and E. T. A. Hoffmann's 'Die Bergwerke zu Falun,'" *The Modern Language Review*, vol. 59/4 (1964), 609 - 615.

למות בתה משלגל, כאשר הוא טיפל בה באופיום.¹⁴ ברור, אם כך, שאופיום היה נוכח בחיים האישיים של האחים, אך הדבר עדין לא גרם להם להזכיר את הסם בכתביהם. אין זה חריג לתקופה ששלינג סיפק אופיום לאשתו וגם לבתה, שכן במאה ה-19 הסם הנפוץ ביותר היה אופיום והוא נלקח לעיתים קרובות נגד מחלות רבות ומגוונות.¹⁵ אופן נטילת הסם היה בבליעת כדורים או סירופים למיניהם. השימוש היה מוכר באירופה מזה אלפי שנים, והוזכר במקורות היוונים והרומיים.¹⁶ ההתמכרות לסמים, כפי שהיא מובנת היום, עדיין לא היתה נפוצה במאות ה-18 ובמחצית הראשונה של המאה ה-19, אולם אין ספק כי רופאים ואף הדיוטות הכירו את הסם כמרפא, אך גם כמסוכן וכרעיל.¹⁷ הרופא דובר הגרמנית בן המאה ה-16 פאראצלסוס, הלל את האופיום והשתמש בו כמרכיב לתרופה הסודית שלו "לאודנום" והמליץ עליה לחוליו,¹⁸ אך גם כתב: "יש לי סוד, אני קורא לו לאודנום; הוא מעל הכל גורם לרצות להחליק למוות".¹⁹ כך הוא דימה את השפעת הסם על גוף האדם.

שכיחות הסמים בחיי היום יום לפני המאה ה-19 באה לידי ביטוי גם בספרות. סמים הוזכרו בספרים ושירים מאז ומעולם, אם להזכיר את אובידיוס, מרקו פולו, בוקצ'יו, צ'וסר ושיקספיר כדוגמאות נבחרות. הופעתם של סמים בכתביה אינה יחודית למאה מסוימת, והיא אינה נחלתה הבלעדית של סוגה ספרותית זו או אחרת. השינוי הרומנטי, אם כן, נובע בהבנה של מהות הסם; בעוד שברוב המקרים, לפני הרומנטיקנים נכתב על סמים מן ההיבט הרפואי, הרי שאחריהם שולבו בתיאורים גם יסודות ההנאה וגילוי העולם החדש באמצעות שינוי התודעה. לו היו עורכי השפיגל מחפשים אחר סמים בכתבי גתה, הם היו מוצאים איזכורים

¹⁴ Boon, *The Road of Excess*, p. 27.

¹⁵ Virginia Berridge, *Opium and the People* (New York, 1999).

¹⁶ Mark D. Merlin, *On the Trail of the Ancient Opium Poppy* (Cranbury N.J., 1984), 88 – 178; John Scarborough, "The Opium Poppy in Hellenistic and Roman Medicine," Roy Porter & Mikulas Teich (eds.), *Drugs and Narcotics in History* (Cambridge, 1998), 4 – 23.

¹⁷ Claudia Wiesemann, *Die heimliche Krankheit: Eine Geschichte des Suchtbegriffs* (Stuttgart, 2000).

¹⁸ Henry E. Sigerist, "Laudanum in the Works of Paracelsus" in *Bulletin of the History of Medicine*, (1941) 9/5, 530 – 544.

¹⁹ Louis Lewin, *Phantastica: Über die berausenden, betäubenden und erregenden Genussmittel* (Köln, 2000 [1924]), 59.

לאופיום, ואולי חוסכים מעצמם מבוכה. עם זאת, סביר להניח שהיו מתאכזבים מתוצאות מחקרם. בפרק האחרון של *שנות החניכות של וילהלם מייסטר* (*Wilhelm Meisters Lehrjahre*) מזכיר גתה אופיום כרעל. הרופא בסיפור מספר על מטופל במוסד לחולי נפש שהחזיק ברשותו בקבוקון אופיום נזלי באמצעותו הצליח לנהל חיים רגילים. האופיום, והאפשרות שהוא נותן להפסיק את הסבל בכל עת, נתנו לחולה את הכח להמשיך לחיות.²⁰ בעקבות סיפור זה, מתוודע הקורא לעובדה כי הרופא מונה לשמור על מישהו מלהתאבד, אך כמעט וכשל בשל בתפקידו. האיש (אוגוסטין) מחליט לערבב אופיום עם חלב שקדים מתוך כוונה להתאבד. בטרם עת נמלך בדעתו, ומשאיר את כוס התרעלה על השולחן; אך מתעורר החשד כי בנו של גיבור הספר, וילהלם מייסטר, לגם מן הכוס והורעל בטעות. לבסוף, מתברר שהילד שגתה הישר מבקבוק חלב השקדים, ולא מהכוס, כך נצלו חיו מהאופיום.²¹ בסיפורו של גתה, אם כן, מוצג האופיום לא כעזר לחידוד החושים, כסם שעשוע או כמפתח לעולם חדש; אם כבר, מדובר בדרך קיצור לעולם הבא. לפי גתה, אין האופיום אלא רעל לכל דבר, כמו ארסן או ציאניד.

במילון של האחים גרים לשפה הגרמנית, שכרכיו הראשונים פורסמו בשנת 1854 אין ערכים למורפין וקוקאין. סמים אלו אף לא מופיעים במילון המשלים בעריכתו של סנדרס משנת 1885,²² וזאת למרות שהמורפין בודד על ידי כימאי גרמני בשם סרטנר כבר בין השנים 1803-1805²³ וקיבל את שמו כעשור מאוחר יותר, והקוקאין בודד לראשונה על ידי הכימאי הגרמני אלברט נימן בשנת 1860.²⁴ אופיום, לעומת זאת, מופיע תחת שני ערכים. הראשון,

²⁰ Johann Wolfgang Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Berlin, 1924), 294.

²¹ *ibid.*, 298 – 301.

²² Daniel Sanders (hrsg.), *Ergänzungs-Wörterbuch der deutschen Sprache* (Berlin, 1969 [1885]).

²³ Rudolf Schmitz, "Friedrich Sertürner and the Discovery of Morphine" David F. Musto (ed.), *Drugs in America: A Documentary History* (New York, 2002), 62 – 63; Charles R. Terry & Mildred Pellens, *The Opium Problem* (New York, 1928), 57.

²⁴ Albert Niemann, "Ueber eine neue organische Base in den Cocablättern: Mittheilung aus der Inaugural-Dissertation," *Archiv der Pharmacie*, vol. 153/2 (1860), p. 140; Paul Gootneberg, *Andean Cocaine: The Making of a Global Drug* (Chapel Hill, 2008); Joseph F. Spillane, *Cocaine* (Baltimore, 2000), 8; Davenport-Hines, *The Pursuit of Oblivion*, 95

אופיאט, 'Opiat' מוגדר כ"סם מרדים המכיל אופיום, למעשה או באופן ציורי"²⁵. עורכי המילון הביאו כמה דוגמאות למובן המילה, וציטטו מכתביהם של גוטהולד אפרים לסינג, כריסטוף מרטין וילנד ומוריץ אוגוסט פון תומל.

ב-1768 וילנד (1733 - 1813) מהרומנטיקנים הראשונים והחשובים של התקופה, כתב ב"אידריס זנידה": "מי מכיר את האהבה שנוצרת מסבלו / אותה, ששום הסחה, שום יין / שום אופיאט ושום סיפור לילה לא תרדים"²⁶. האופיום מופיע כסם מרדים ותו לא. הוא אינו פותח צהר חדש להבנת האהבה. להפך, האהבה מצליחה להתגבר על התכונה הפיזית של האופיום והיא הרדמות הגוף. כמו בשימוש באופיום כרעל אצל גתה, גם השימוש של וילנד באופיום כסם מרדים לקוח מהמסורת הקלאסית. הרי האופיום, על פי אובידיוס, הוא צמח הגורם לשינה עמוקה וצמח פרא סביב מערתו של אל השינה, סומנוס.²⁷

הערך השני במילון גרים לאופיום מתייחס לצמח הפרג עצמו: "שרף בעל תכונה מרדימה מאוד המופק מתרמיל הפרג הירוק, וגם התמיסה שנעשית ממנו"²⁸. כמו בערך הקודם, גם בערך 'אופיום' ציטטו העורכים מכמה מקורות, מהרופא בן המאה ה-16, לאונהרדט ראולף, ועד למשורר עלום השם, ניקולאוס לנאו, בן זמנם של האחים גרים. מבין דוגמאות העורכים, כתביו של יוהן גוטפריד הרדר מצריכים הסבר.

ב-רעיונות לפילוסופיה של ההסטוריה של האנושות (*Ideen zur Philosophie der*
Geschichte der Menschheit) כתב הרדר (1744-1803) שקהות החושים ואפיסות כוחות, לאחר מנוחה, דווקא מחזקות את הנפש. בהקשר זה משמש לו האופיום מטאפורה: "כך גם שינת המוות היא מקלט נעים ואבהי; היא אופיום בריא, שתחת השפעתה הטבע צובר כוחות ומבריא מחלות סופניות"²⁹. האופיום, אם כן, הוא תרופה שעוזרת לאדם להתגבר על מחלותיו

²⁵ Jacob Grimm & Wilhelm Grimm (hrsgs.), *Deutsches Wörterbuch*, 13 (Leipzig, 1889), 1311.

²⁶ Christoph Martin Wieland, "Idris und Zenida" 4/2 (1768) idem, *Werke*, 4, (München, 1965), 273.

²⁷ Ovid, *Metamorphosis*, XI, 593 – 605; idem, *Fasti*, IV, 532 – 548.

²⁸ Grimm (hrsgs.), *Deutsches Wörterbuch*, vol. 13, 1311.

²⁹ Johan Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 5, (1784 – 1791).

וכופה עליו מנוחה. שפתו של הרדר ציורית כשהוא מהלל את המוות; האופיום מובא בתור מטאפורה, אך תיאור הסם אינו חורג מהמובן הקלאסי: תרופה הגורמת לשינה בדיוק כמו בכתבי וילנד, גתה ואובידיוס. השינה והמוות לעתים כרוכים זה בזה בעולם העתיק, וכך גם בכתבי הרדן בן המאה ה-18.

נובאליס, פסאודונים של אציל סכסוני בשם פרידריך פון הארדנבורג (1772 - 1801) כתב ב'מזמור ללילה' על "המיץ החום של הפרג" "שהבטיח" שכרון חושים מתוק "כדי לשכך את מכאובי טבע האדם.³⁰ משורר זה, יותר מאשר אחרים, נחשב לדוגמא הגרמנית של רומנטיקן על סמים;³¹ אך בשירתו, האופיום מוזכר פעמיים בלבד וברצוני להראות שבשימוש שהוא עושה בו אין כל חדש.

אמנם נובאליס מתיחס לשכרון החושים מהסם בהתייחסותו הראשונה, אך גם כאן היא לסגולות הרפואיות של הסם, ללא העמקה בחזיונות האופיום, או הנאה ממנו. הוא לא כתב על קרוקודלים, סינים או מאלאים כמו דה קווינסי, ולא הזכיר דבר על תובנה כלשהי מהשימוש בסם כמו קולרידג'. כלומר, הוא אינו מבין את הסם במובנו הרומנטי. התופעה היחידה שנובאליס מזכיר היא תופעה טבעית לחלוטין וזו השכרון שנובע מצריכת הסם.

כמו רומנטיקנים רבים, לקה נובאליס במחלה הרומנטית מכולן: השחפת, ולשם טיפול במחלה נטל אופיום. עד לתחילת המאה ה-20 הרבו רופאים אירופים לרשום אופיום, ומאוחר יותר מורפין, קודאין והרואין, כטיפול בחולי שחפת, וזאת מכיון שאחת מתופעות הלואי של הסמים הללו היא הרגעת הגרון. מאחר וחולה השחפת משתעל ויורק חלקי ריאה נגועים, ובכך מדביק את הסובבים אותו, חשוב היה למטפל לעצור את השיעולים. בנוסף לכך, האופיום ונגזרותיו, הסבו למטופל הרגשה טובה, שהשכיחה את מכאוביו, כפי שנובאליס רמז בשיריו.³²

ג'ון בראון, רופא פופולרי סקוטי מסוף המאה ה-18, טען כי החיים מושפעים מגורמים

³⁰ Novalis (Friedrich von Hardenburg), *Hymns to the Night – Hymnen an die Nacht*, (London, 1948 [1800]), 24 – 27. (Dual language edition.)

³¹ Boon, *The Road of Excess*, 28.

³² Berridge, *Opium and the People*, 66 – 67.

חיצוניים ליצור החי. מחלות נובעות מעודף או חוסר גירוי חיצוני, ובריאות מתבטאת באיזון הגירויים. רוב המחלות, על פי בראון, נבעו ממחסור בגירויים ומחולשה, ועל כן התרופות לכך היו אלכוהול ואופיום, שנחשבו לסמים ממריצים.³³ נובאליס, כמו רומנטיקנים גרמנים אחרים, אימץ את תורת בראון, ומכיון ששוכנע שסבל מרגישות יתר הנגרמת מחולשה כללית ותת גירוי, הוא נטל אופיום נגד מחלתו. על פי חוקר הספרות מרקוס בון, נובאליס האמין שהשימוש בסמים נגד חולשתו יפתח אצלו גוף חדש ובריא, שיעפיל על הגוף החולה הקיים. לו נובאליס היה כותב על סם שיוצר עבורו גוף חדש, כתיבתו היתה נקראת יחד עם סוגת ההזיות של דה קווינסי ושאר כותבי הסמים הרומנטיים.³⁴ אך בון טועה בקריאתו, נובאליס הזכיר אופיום בהקשר לתופעה טבעית אחרת:

מה את מחזיקה

מתחת למעילך

מה שלא ניראה לי חסר כח

האם זה עובר לנפש?

את נראת רק נורא—

בושם מעורר תיאבון

מטפטף מידך

מתוך זר הפרג

בשכרון מתוק

פרשת את הכנפיים הכבדות של הרוח.

ונתת לנו שמחה

חשוך ושלא ניתן לביטוי

³³ John C. Kramer, "Opium Rampant: Medical Use, Misuse and Abuse in Britain and the West in the 17th and 18th Centuries" *British Journal of Addiction*, 74 (1979): 377 – 389.

³⁴ Boon, *The Road of Excess*, 28 – 29.

סודי, כפי שאת

שמחה שנותנת לנו

תחושת גן עדן³⁵.

תפקיד זר הפרג, אם הוא מסמל אופיום כלל, אינו ברור. יתכן, באותה מידה כי הפרג בשיר זה מסמל שינה, או שוב מתאר את תופעת השכרות. מבקר ספרות אחד טען שזר הפרג אצל נובאליס בכלל מיצג את בואו של הלילה, הקשור לתיאור נובאליס של אהובתו, סופי.³⁶ לאור פירוש זה, קשה לקבל את קביעת בון שזר הפרג אכן חושף את יחסו של נובאליס לאופיום. ברור אם כך שנובאליס אינו חורג מהבנת האופיום הקלאסית, כפי שהיתה קיימת בכתבי אובידיוס ואחרים.

המשורר האחרון בו תדון סקירה זו הוא היינריך היינה (1797-1856) שכתב בשלהי תקופת הרומנטיקה, והרבה לכתוב על סמים במכתביו. לאחיו מקס, שהיה רופא במקצועו, היינה כתב בינואר 1850: "רק המורפין מקל" על מכאובי. [אני לוקח לפעמים 450 מיליגרם ביממה ואני חי בשממה של שכרון חושים. מה יביא לזה סוף...? היתי רוצה תרופה שתחליף לזמן מה את המורפין".³⁷ זוהי אינה התייחסות חד פעמית, ותלונותיו של היינה נמשכו. באמצע אוקטובר של אותה שנה, כתב היינה למזכירו לשעבר, קרל הילבראנד, שמצב מחלתו לא השתפר, וכי הוא חייב להסתפק באופיום ודת. בתשובתו, ענה הילבראנד שהיינה צריך לחסוך בשניהם אם ברצונו להבריא.³⁸ אך כנראה הוא לא נענה. בנובמבר. היינה החל בשורה של תלונות על האופיום; כך כתב לאחיו גוסטף "כדי לשכך את הכאבים, אני מוצא מפלט תדיר באופיום וגם ראשי מתערפל.

³⁵ Novalis, *Hymnen an die Nacht*.

³⁶ Robert J. Richards, *The Romantic Conception of Life: Science and Philosophy in the Age of Goethe* (Chicago, 2002), p. 33.

³⁷ "Heinrich Heine an Maximilian Heine, " (Paris, 9 January 1850)
http://germa83.uni-trier.de/HHP/faksimiles_z/W23B1279_01z.jpg

³⁸ "Karl Hillebrand an Heinrich Heine" (Bordeaux, 18 October 1850)
http://germa83.uni-trier.de/HHP/faksimiles_z/W26B0880_02z.jpg

כן, אתה מבין עד כמה קשה לי לענות על כל מכתב³⁹."

בזמן מלחמת האופיום הראשונה, המלחמה באפגניסטן, והמתיחות במצרים - המשברים שהעסיקו את הכתר האנגלי בשנת 1840 - היינה כתב מאמר, המזכיר את אמרתו של קרל מרקס על אופיום ודת: "בשל שלום ממושך זה ומשום העושר המוגזם וסבל רב מדי, משום השחיתות הפוליטית שנוצרת מהחוקה היצוגית, משום מצב המפעלים, משום ריכוז בסחר, משום הצביעות הדתית, משום הפייטיזם – האופיום הרע מכולם, האנגלים נהפכו לאומה כה בלתי מלחמתית, כמו הסינים. לפני שהם יתגברו על מגרעותיהם, אולי הצרפתים יוכלו, אם תצליח להם הנחיתה, לכבוש את כל אנגליה בעזרת פחות ממאה אלף חיילים".⁴⁰

סמים נהפכו לחלק בלתי נפרד מחיי היינה החולה בפריז ותלונותיו לא פסקו. ב-5 בנובמבר 1851, היינה כתב לחברו גיאורג וורת על מצבו הבריאותי הקשה, והוסיף: "חושי כה קהים מאופיום, שאני לוקח פעם אחר פעם כדי לשכך את כאבי, כך שאני כמעט ולא יודע מה אני מכתוב".⁴¹ בתקופה זו, חיבר היינה את השיר 'מורפין' בו כתב:

זר פרחי הפרג מיששו את מצחי
 וריח מוזר הבריח את כל הכאבים
 מנפשי – אכן הקלה כזו
 נמשכת זמן קצר, להבריא בשלמות
 האם אני יכול אז, שהלפיד מורד
 את האח השני, זה החמור סבר והחיוור – .
 טובה השינה, המוות עדיף – חופשי

³⁹ "Heinrich Heine an Gustav Heine," (Paris, 15 November 1851)

<http://germazope.uni-trier.de/Projects/HHP>

⁴⁰ Heinrich Heine, *Lutezia: Berichte über Politik, Kunst und Volksleben*, 1/16, (Paris, 29 July 1840),

פורסם לראשונה ב-

Allgemeine Zeitung (5 August 1840).

⁴¹ "Heinrich Heine an Georg Weerth," (Paris, 5 November 1851)

http://germa83.uni-trier.de/HHP/faksimiles_z/W23B1371_01z.jpg

הכי טוב היה לא להולד בכלל.⁴²

כמו במקרה של נובאליס, קשה לרדת לדעתו של היינה בשיר זה; אך לבטח ניתן לקבוע שהשיר לא מבטא את חדוות השימוש בסמים, או צוהר להבנה מחודשת של העולם. מורפין ואופיום אכן הטרידו את מנוחתו של היינה. הוא כתב עליהם רבות אם בתלונותיו ואם בכתביו לציבור, אך התייחסותו היו אך ורק לרקע רפואי או פוליטי, ואף מילה אחת לעולם החדש שסמים פתחו בפניו, אם בכלל, היינה התלונן על שכרון החושים וביקש מאחיו להפטר ממנו. הסם, אם כן, נתפש כמסרס יצירה ולא מעודדה.

לא האחים שלגל, לא גתה, לא וילנד, לא הרדר ואף לא נובאליס כתבו על סמים כמו תומאס דה קווינסי. אף לא אחד מהם הודה לפני קוראיו שהאופיום אחראי ליצירותיהם כפי שעשה סמואל טיילור קולרידג'. מי, אם כן, הגרמני שהחל לכתוב על סמים כפתח לעולם חדש ומופלא? בשנת 1882 פרסם פרידריך ניטשה (1844-1900) את *המדע העליז*, וכתב אודות התיאטרון ושכרון חושיו, "תיאטרון ומוסיקה, עישון החשיש ולעיסת הבטל של הארופאים! או! מי מספר לנו את כל סיפור הנרקוטיקה!- זה כמעט ההיסטוריה של התרבות, התרבות שנקראת כביכול גבוהה!"⁴³ קשה לומר אם ניטשה כתב שורות אלה במטרה להרגיז את קוראיו הבורגנים, או אם באמת האמין במה שכתב; אך ברור כי הסמים בכתביו קיבלו משמעות שונה מזו שהייתה להן בקרב הקודמים לו. אין הוא מתייחס לרפואה כשהוא כותב על חשיש ובטל, אלא לדבר אחר לגמרי, לראיה מחודשת של התרבות כולה (שאינה ראויה להערצה בשל כך). ניטשה אמנם היה אנטי-רומנטיקן, אך עובדה זו אינה חשובה. הוא הגרמני הראשון שנמצא משתמש בדימוי הרומנטי לסמים בכתביו.

יתכן שאין זה מקרה שרק בשנת 1886 תורגם וידויו של דה קווינסי לגרמנית, 65 שנה

⁴² Heinrich Heine "Morphine," (1849 – 1851)

http://germa83.uni-trier.de/HHP/werkfaksimiles/D03/h/z/D03S0277_01hz.jpg:

⁴³ Friedrich Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft* (1882), 2/86.

לאחר פרסומו באנגלית,⁴⁴ ורק ארבע שנים מפרסומו של *המדע העליון*. לשם השוואה, בפרק זמן זה תורגם דה קווינסי לצרפתית פעמיים, בפעם הראשונה על ידי אלפרד דה מוסה (Musset) בשנת 1828 ובפעם השנייה על ידי בודלר ב-1860.

כמה שנים לאחר מכן, ובמיוחד לאחר מלחמת העולם הראשונה, מחברים גרמנים החלו לכתוב על התנסותם עם סמים. משוררים וסופרים כמו גיאורג טראקל, גודפריד בן, הנס פאלאדה, וולטר בנימין וארנסט יונגר, כולם כתבו על התנסותם, על העולם החדש שהסמים פתחו בפניהם, אבל מעטים החוקרים יחשיבו אותם לרומנטיקנים.

* * *

וולפגנג שיוולבוש כתב בספרו כי "למעשה משוררי החשיש והאופיום של המאה ה-19 גרמו לתופעה יוצאת דופן ולא מכוונת. עצם סגנונם החד והססגוני סיפק תחמושת למעמד הבינוני לאסור על סמים אלה". "אם כן, המשוררים ההוזים הללו הם שעוררו את הציבור והצביעו על השפעת הסמים שעד לאותה תקופה נשארה נסתרת. המשמעות האנטי סוציאלית שהמשוררים יחסו לאופיום וחשיש גרמה[לסמים] לאבד את מעמדם כתרופות ביתיות. לפתע הסמים צאו כמסוכנים, וככאלה, סכנה לאינדיבידואל הבורגני".⁴⁵ שיוולבוש מוסיף וטוען שאין זה אומר שהרומנטיקנים גרמו לאיסור על סמים, אך בכתיבתם, לטענתו, הם אכן סייעו להפוך את החוקים לנחרצים ובלתי מתפשרים. תאורי הסמים בספרות גרמו לבהלה ציבורית, שהובילה לאיסור. משמע, לו היו נמנעים הרומנטיקנים מעיסוק בסמים, לא היו החוקים האוסרים עליהם כה נוקשים. על כן, יש להניח שאם הרומנטיקנים הגרמנים לא כתבו על סמים, או לפחות הצביעו את הסמים בכתיבתם, חוקי הסמים בגרמניה לא היו נוקשים.

⁴⁴ Wolfgang Rössig, *Literatur der Welt in deutscher Übersetzung: Eine chronologische Bibliographie* (Stuttgart, 1997), 116.

⁴⁵ Wolfgang Schivelbusch, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants, and Intoxicants* (New York, 1993), 210.